

ԱՅԿԱՅԱՊԱՏ-ԿԵՐԱՍ, 12 ՆՈՅ. 1889:

Հայաքաղաքը - Կերաս, 12 Նոյ. 1889:

Ի՛նչի մը մէջ այնչափ աղքատ չէ Կերաս - Հայաքաղաքը՝ որչափ հայ ձեռագործաց մէջ:

Ատոր պատճառն անտարակոյս պէտք է փնտռել ընդհանուր հայ ազգին պատմութեանը մէջ. որովհետեւ առհասարակ ազգի մը գրական-նութեան զարգացումը կամ անկումը՝ իւր պատմութեան համընթաց է:

Կերբին յաճախ խռովութիւններ, օտար համարձակ եւ անարգել ասպատակութիւններ, պլելալլ ժամանակ եւ յայլեւալլ տեղիս պանդըխտութիւններ ու գաղթականութիւններ, անորոշ ներկայ եւ անտոյգ արագաչա՝ ասոնց ամէն մէկը բաւական էր ըստ ինքեան մատենագրութեան մեծ հարուած տալու: Թող որ շատ անգամ այս ամէն կարծես ի մի գումարեցան եւ իրրեւ թէ դաշնակցութեամբ՝ ազգին մտաւոր եւ նիւթական յառաջդիմութեան առջեւ կանգնեցան:

Նշին պատճառն է նաեւ գաղթական ազգայնոց ազգային գրականութեան անկման եւ ազգային ձեռագործաց անհետանալուն: Դանձօթ եւ մեղի Պոլսոյնի եւ Ալաշքերոյ հայ ձեռագործաց անհետանալուն յիշատակութիւնքն, զոր կ'ընէ Մինաս Թոխաթեցի՝: Նշին եւ նման աղէտքներ՝ նաեւ Դրանսիականոյ ազգային ձեռագործներն անհետացուցին:

Ցարակոյս չկայ, որ Դրանսիականոյ ազգայնից հետերնին բերած էին հայ ձեռագործներ, անշուշտ ոչ սակաւ թուով: Ինչպէս ցուցուած է՝, Հայաստանէն դէպ ի հիստային արեւմուտք գաղթողը Անտալիականոյն եւ ունեւորքն էին, որ խրիմէն լեհաստան, անկէ Մոլդաւիա եւ յետոյ Դրանսիականոյն անցան:

Ասոնք իրենց հետ բերին գոհարեղէններ, ոսկեղէն եւ արծաթեղէն սպասներ, թաւշեայ ու կերպասեայ ոսկեման նիւթեր, նաեւ թանկագին եկեղեցական հանգերձներ. որոնք ըստ մասին միշտ եւ ջայտար կեցած են: Ունիք ձեռուրնիս ի մէջ այլոց, եկեղեցական հանգերձներ, Յիսուսի, Աստուածածնի, աւետարանչաց եւ 12 առաքելոց ոսկիապատ արծաթաթիւ պատկերներով, որոնք յայտնապէս հնդիկ ու պարսիկ գործուածներ են. դարձեալ՝ մետաքսեայ ոսկեման եւ ասեղնագործ սրբիչներ, որոնք ստուգիւ Հայաստանի գործ են: Հարկաւ ասոնց հետ եկած

են նաեւ հին ձեռագործք՝ մանաւանդ եկեղեցական մատեններ, եւ ի մասնաւորի Աւետարան, որ Հայոց ամէնէն թանկագին գոհարեղէններէն մէկն էր մշտ:

Թե իրօք այսպիսի ձեռագործներ կային Հայաքաղաքը՝ նաեւ ծերագոյնք կը հաստատեն բերնէ բերան եկած աւանդութեամբ, զոր անկէ ալ կրնանք հետեւցնել, որ այստեղի սակաւութիւ ձեռագործաց մէջ կան այնպիսիներ, զորոնք կրնանք հազուագիւտներու կարգը դասել:

Ո՛րք են ասոնք:

Ասոր պատասխանն է՝ որ ժամանակին ակումներն ամէն բան ոչնչացրել կարող է: Երկրորդ՝ անհոգութեամբ եւ տգիտութեամբ ասոնք երեսէ ձգուած եւ ոչնչացած են: Ճարտար անձինք, որ ասոնց ներքին յարգը ճանչցած են՝ կարելի է տեղերնէն վերուցած, այսինքն ազատած ըլլալ:

Զիրար եւ իցէ, այս օրւան օրս Կերաս քաղաքիս ազգային եկեղեցւոյն մատենագարանին մէջ 50 կտորէ աւելի հին ձեռագործ չկայ: Ասոնք՝ մեծաւ մասամբ եկեղեցական մատեններն են, այսինքն՝ Աւետարան, Մաշտոց, Յայսմաւուրք, Յովնար, Ժամագիրք, Շարահնոց, Խրատագիրք եւ այլն:

Ասոնց բովանդակութիւնն ամէնուն ծանօթ է. միայն յիշատակարաններն ընթերցողաց ծանօթացընենք, որով կը տարբերին նմանօրինակ գրքերէն, եւ որոնք բաւական լուսաւորութիւն կու տան ժամանակակից դէպքերուն ու պատահարներուն, եւ ընդհանրապէս ազգային, ինչպէս նաեւ ցեղական պատմութեան:

Ի՛մէնէն յառաջ մեր ձեռք եկածն է Ա. գրով Նշանակուած ստուղ Թոյմաւուրդ մը, որ թէ՛ դրիւքն ու թէ՛ կշռովը շատ մեծ է: Արիւայ մեծագիր միածալ (folio) մատեն մըն է, իւրաքանչիւր իջին տարածութիւնը 40×27, այսինքն 1080 քռկ. սանդիւմէր է. իսկ ծանրութիւնը 10 1/2 փունջ (կազմինը հանգերձ, որ պարզ է կ'է 1—1 1/2 փունջ կը կշռէ): Թուրքի հատ, ամուր եւ փայլուն է: Թէպէտ երկու հոգի են ընդօրինակողք, սակայն գիրը բոլորովին միօրինակ, գեղեցիկ ու հաւասար է: Մատենիս մեծութիւնն, ինչպէս նաեւ թանձրութիւնը՝ շատ կը նմանի այն ժառոցին՝ զոր Թադէոս երեց 1686ին ղենեստիկ տպած է: Գիրն ալ յար եւ նման է անոր գրին, միայն աւելի մեծ:

Կպատակէս դուրս է, մատենիս ներքին բովանդակութեան վրայ խօսիլ. վասն զի կ'ենթադրեմ որ հին Յայսմաւուրքներէն շատ տար-

1 ցես Հնդիկ - Աւետար, 1886, Թ. 8, 4:

2 Հնդիկ, 1886, Թ. 7:

բերութիւնն չունի: Իմ վարձանս է, ինչպէս ըսի, տեղոյս պլեւալ Տին ձեռագրաց միայն յիշատակարաններն հրատարակել: Երանի՜ թէ ուրիշ ազգային մատենադարաններն ալ Տին ձեռագրաց յիշատակարաններն ուսումնական հասարակութեան ծանօթացնեն:

Յիշատակարանն գրքին վերջո՞ւ յերկ 1149 կը սկսի. եւ է այս:

«Արք գրեցաւ սուրբ գիրքս հարանց որ կոչի յայրմուսուրք ի թերականութեան հայկան տեւի. ԽէԼԸ, ին ի կամորդիւսութեան էջմածնաւ տեսան տէր (Եւս Գեւ ի Եւս ասան հար) եւ ասանբորդութեան զարանց երկրի տէր զարգաւորտի, ասագրեցութեան տէր անդրեւտեան եւ երեցփորանութեան պարն ծերերին եւ այլ քահանայիցն տէր յառնաներն, տէր զուկաւորն, տէր զապարն, տէր զապարանն, տէր ասեւտերն, տէր ասեւտի, Խորքանայիցն տէր աստուածատարին եւ միւս տէր յաստուածատարին, տէր մովսէրն: Եւ թագաւորութեանն (գորաց տիւր Խաւսա՝ ասան հար) պարանն Գորաց երկրս զախաց թագաւոր սելով ընդ համառնաւ վանորէցս սուրբ լուսնատարի եւ սուրբ ըստաստիոսեանն եւ սուրբ աստուորէին. քանզի սկիզբն ի հանգիստեան արարչ: Եւ յայտան ի սուրբ օգտեան: Չեւամբ անաթամիցս մեղապարտ արարիտն եւ յաթմաւ արգիւզ գրքի. ի խնդրոյ տէր Երկաղայոս քահանային որ եւ ասա երկրն բարեթիւս ի գեղէն հնաւեան: Արք ապաւնք զննց մանկուք նազելի մօրս մոր սիւնի սուր քահանայք պատանելի, որ էր տեսաւ ժողովորդի որ պատանջիւ սուրբ գրքս յիշեմիք ի մարտափայլ յայտնի մէր զարաւանս եւ զուսուցողիցն իմ զնկարտն տէր իստատար արք եւ քալ քալ ըրողարանն հնաւեան, որ բազում աշխատութեամբ եւ զբովազայն զորով հառցի բնութս եւ հաստատափառս ի յայհեառ զբուրեան գիտարեն ի քրիստոսն ասցէ ամեն:

Գրառեալ յերես անկաւ եւ զուրի ի գետին զնեւով ով դարս քահանայից եւ աստուծոսէր արարաւազուրք, յորժամ ընթեանեցուք զպատմութիւնն սուրբ հայրապետաց եւ նահատարութիւնն սուրբ մարտիրոսաց յիշեմիք ի յարթն մէր անպիտան հոգի եւ փոշի զարարպիտն գնոր բարեթիւսցի եւ զհայրն իմ՝ Բանան եւ զմայրն իմ՝ Ղափշալայն, զքորն իմ լուսնաթիւնն, փոքր եղբայրն իմ՝ զբիգորն որք եւ հանգեցեալ ասա քրիստոս: Եւ կենդանի եղապրն իմ պարոն յաւորն. զիտալկիցս իմ զմարմնայն եւ որիցս յաւորն եւ արեւնս հանդերձ ամենայն զարփուք իմովք: Ամեն:

Գրառեալ յիշեմիք ի արմեառ յառթոն մէր ով գուք լուսնաթիւս քահանայք աստուծային սուրբ եւ մարտիր ընտրեալ զաւրն. ով մանկուքն սիւնի եւ աստուծակիցք մեր որք հանդիպիցս այս սուրբ գրքս կարալով կամ օրինակելով. արգ՝ եւ նշատաւ անկաւային եւ զաստեղայս մեզք ին՝ զնշոյս ի բարին եւ զարաւս ի յարին աստ անուն արգիս գիրքս զծնող արդեսմ ի ձեզանն յիշել ի տէր զուսուցիւն իմ զոհանրն զբարիքն որ բազում բանն եւ աշխատանք զբարեպալան եւ զանթմաստ թանձրափառս, եւ յեսանայոս ուսոյց արհեստ արտութեան միոյն փոխարեն հասուսցէ տէր աստուած երախիցն իւրոյ հարեւալապտիկ ի հանդերձեալ կեանս: Ամեն:

Գրառեալ յիշեմիք ի մարտիր յառթոն մէր, զչնայն իմ զմահանի տէր յովանէս քահանային եւ զմայրն իմ զարգարն, եւ զքորն զուլարգոն, եւ զեղբարեն իմ զապարն, կրակաւն, միջանն, թորոսն, եւ ամենայն արեւմեմարտն իմ կենդանիս եւ զհանգուցեալն ասա քրիստոս: ամեն:

Աւարտեալ սուրբ գիրքս ի գաւան եւ ի գիծար ժամանակս եւ ի մեծարացեալ յաւարտ վերինն եկն ի վոյց մեր բարկութեան աստուծոյ վասն ծովալեալ մեղաց մեղաց յարանն յազն անհասարկ շար եւ անօրն անազորն եւ զապահարայք զարապահանք բռնաւոր. կոյնն նետոյք որ ե թամարն. եկեալ մորն երկրն իւրապ յաւար առնել: Որ եւ բազում զապարն եւ գեղեցկացիցն, եւ զաղբուն գրեցաւ. յիշող կեկալ ազն իյարաց բազում զարգ ի վնայ նոցա, զգերինն լծակէին. եւ զբազում արտաբողարարն եւ կենդ իրեն գնող վարեալ տարան ի թանթն գապիլ. եւ մնացեալն եկին փոխառական երկրս զախաց եւ վրդվեցուցին երկիր զայս եւ զբազում գերի առնաւ, տարան. եւ յես երկն եւ շրջիլ ասուրց անցանիւր նոցա եկն հեառ զիւ շարաւայն բոյժ թէ արա մորս պոսն ժողովալ եւ բարեւ զարգի եւ կաւ զայ ի վնայ միւս պարանն: Եւ հիշալ կատարեալ բաւելն տերւեանայն որ ասե թէ տունն բ. բաւեալն ասեւտիցի վասն որչ մանամեղք միւրն պարանն զայլեցին վնայ որ եկեալ փախանամարն փնց նստաւ ի երկրն յաթիւս. եւ երկիրս անտիրաջաւ ի թագաւարաց. ք. ամբ. յետոյ եկն որին յըստաւոյ պարանն ազա զայով նստաւ ի նայ զապարեն իմ ու թագաւորութեանն: Բաւ յայնմ որ ասե թէ աստաւս որ բաւեկնայ ի վնայ երկրի մանկն թագաւոր ասաւք նոցա եւ ասլոյ ասաւքնոր. ասա կատարեալ բաւելն այս ի վնայ յոյանց երկրն. զի նախարարն արդ ինչպիս որ կամեցան այնպէս կաւ կողպտն երկիրս այս: Վասն այսորիկ հնամայն կայանամարտն մարգարեն յետայն ամենայն սննիք ի ցաւ եւ ամենայն սիրտ ի արմաւ թիւն. եւ չիք ասողորն թիւնն ասլոյ միւրն զքուր: Եւ քաւարեալն մարգարեն զաւրի՜ ասէ ի յերես եւ թէ այս ասմանս եւ ի վնայ ար վասն մեղաց մեղաց: Բաւեկն ասեւտեալ արեցաւ որ կան ի արփին յաւորի աստուած յապալեւութիւնն ասցէ երկրն եւ հանգեալ զապարն զնալեւութիւնն: Արք ապաւնք զննց հայրք եւ եղբայր յիշել ի տէր միջ ու զբարեպալան եւ աստուած որ ասանն եւ ի սուրբ բարեպալ մեղ յիշեալք եւ մեղ յիշեցաւ արեւմեցի ի միւս անգամ զարեւանն: Ամեն:

Չի ունի սուրբ գիրքս, զայոր մասուն տեսնուական ասողիք գաւառիցն եւ զմարգարեկց եւ զամենայն արեւոյ որք յաղամայ միւնս եւ մեղ հարն: Չոր սուրբ եւ ընտրեալ, արին եւ քալն, հնգիցն եւ ասաւրինն, որբաման եւ մարգարեն, աղքատստերն, հիւրերկան եւ աստապարգեւն բարի բնութեան եւ ամենայն շնորհք ինն: Քաւարանն եւ զարտուգար զարտապալանս բանա հիւսն, եւ արեւելաւորք զարգն եւ քան անս յիշանիկ եկեալ ի մասնաւս աստաղիւնն. մեծ վարապալանն ծերելոց զբիգորն հաղիկ, զաղբ եւ հանց իստ փնելով, եւ զուրբ գիրքս փարթամ ցուցանելով աս ի դիւր հասկանալով ընթերցողայն եւ լուսնայն որչ յիշանալն արհեստութեամբ երկրն, ամեն:

Գրառեալ հայրեկ սուրբբէր բարի ոչ անանայք ծանալոյս գիրք արաղիկն բարեթիւսցի եւ զարգեցուք միւրեւցի:

Ով քահանայք նազելի եւ աստաւորք սուրբ աստուծոյ յիշանն արեւ զնն արմանի որ եմք անանայս մեղք ին:

Չննց ապաւնք մանկուքն բարի արակաւալանս նոր սիւնիկ զուք հայրեկեց տեսանն մեր որ թողւթիւն մեղ պարգեւի:

Սուրբ քահանայքդ հոգին
զուր անմեղ էր հրեշտակի
միջնորդ լինուք ճեռան յիսուսի
մեղանքն մեր ու յինչոցի :

Եւ տղայս սրտաց բարեբեմացի
զնեղ ապաւեմ արտասուելի
ով տուր հայրքդ նազնի
ինչէլ զձեռագք իմ ի բարի :

Եւ հօրն իմոյ ջանաւում առի .
եւ մօրն իմոյ շահփաշայի
եղբոր իմոյ յսկոր կոչի
եւ միւսոյն զբիգոր առի :

Եւ կողակցոյ իմ մարմնայի
որդւոյս իմոյ յսկոր առի,
եւ միւսոյն արեւնա կոչի
եւ իմ արեան մերձաւորի :

Չմեղք լցեալուս աննային
եւ գեգերեալս մէջ աշխարհի
զաղբուղ հոգւ եւ քոյի
սարգիս գոյրերս մաշակեալի :

Չմէջ աղբոսմ որբերքդ արի,
որք հանգիսէք յայսմ տառի .
եւ ընթեռնաք սիրով որդի
զուր տապեք տերն ողորմի :

Եւ իմ նահնեացն ամենայնի
եւ ծնողացն իմ հոգիին
որ զիս ծնան մեղք գերի
եւ անուցին մէջ աշխարհի :

Եւ հօրն իմոյ քահանայի
տէր յովանէս անուն կոչի
նահատակալ ի մէջ երկրի .
յաւազակաց ձեռք խողովոցի :

Եւ մօրն իմոյ զարգար առի
որ եղեալ կոյ գերեզմանի
քուեր իմոյ կուլարդ կոչի
ինքն մարմնով կոյ կենդանի :

Եւ իմ եղբարցս չորրորդի .
որք եւ առողմ մարմնով յերկրի
զազատեցէք տեսան յիսուսի
զէ թողութիւն նոցա լցի :

Նախ եւ յառաջն գառազարի
եւ երկրորդին կերակոսի
եւ միւսոյն մեղքան կոչի
եւ չորրորդին թորոս յորիկ :

Եւ իմ արեան մերձաւորի
որ կան եղեալ կոյ տապաւնի
զէ թողութիւն նոցա լցի
ի յարութեան յառաջ վերիկ :

Եւ կենդանեաց յայսմ աշխարհի
եւ գեգերեալս ի մէջ երկրի
խաղաղութիւն գարգեւեղի
մինչ ի խորին ժամանակի :

Չմեղատուս ամենայնի
եւ գեգերեալս ի մէջ երկրի
սարգիս գոյրերս մշտնոյր
զառանաւորս շարադրցի :

Ողբ հանգիսէք յայսմ կտակի
եւ ընթեռնաք սիրով որդի .
զուր տապեք տերն ողորմի
մէջ եւ մեզ ամենայնի :

Յիշողքդ զմէջ յինչաւ լինիք
արեւորութեանէն քրիստոսի
յորժամ նստցէ ի յառնի
արժաստացուք կենաց ձայնի :

Եւ նմա գործք ամենայնի
ընդ հօր հոգւովն ճամբորտի
յաւեա յայժմոյս եւ միշտ էր
եւ յաւիտեանս յաւիտեանի .
Ամէն : Ամէն եւ եղցի :

Չեւս երկոյ գառնայ ի հոչ
գիրո մնայ յիշատակոյ .
Ո՛հ, Ո՛հ գարեալ ո՛հ,
այլ ինձ մեղաւորն . ա. բերան :

Ասկէ զատ կայ, քիչ փոփոխութեամբ
շատ տեղ կրկնուած, միեւնոյն գրէ էլած յա-
ջորդ յիշատակարանը, միշտ գրքին մարմնոյն
մէջ, սրբոյ մը վաղբը կամ տօնի մը յիշատակը
վերջանալէն ետեւ :

Որոց որոց նախաճարցն բարեխօսութեամբն
ողորմ քրիստոս աստուած տապաղի քրոջս տէր
նիշողայտին եւ ծնողացն պարծ վարին խա-
թաւային եւ կողակցուն՝ կուլարցարին եւ գը-
տարացն՝ ճախաթաւային ողորմային եւ եղբարցն
մահտեօի գառազարին՝ ալեհիւանտին, սիրունին՝
միլիանին եւ կողակցուն՝ սիրմային եւ գը-
տարացն՝ հռիփսիւնին եւ ամենայն արեան մեր-
ձաւորացն, եւ միմեզի սորս վարդազարտին, եւ
անպիտան գրչի սարգիս գոյրին, եւ վարձապետին
յոհան գոյրին : Եւ ծնողացն իմոյ մահտեօի տէր
փանեւսն եւ գարգարին : Կարգադրուցաւ եւ լու-
զացի եւ զգործին առողջագ. ամէն : Հայր մեր,
որ յերկինս :

Կարողութեամբն աստուծոյ եւ միջնորդա-
թեամբն սրբոցս սկսաք սուրբ գիրքն եւ վերջացա-
ք յայսմ վայրի իմում բաժնի : Եւ ի յայսմ տեղ-
աւէտ, յաւարտ ճան հոգեւոր ծնողն մեր եւ
խառնատուն սրայտին գոյրին, զոր եւ յաւչով
յաւարտեցաք ի թվականութեանս հայոց . Ռ՛Հ՛Լ՛
ամէն :

Հոս կը սկսի մատենին երկրորդ մասը,
ճիշդ առանցնոյն պէս զարգաբուն ձակատով՝
գոյնզգոյն թռչնազարդ մետալեան մեծ զարդա-
գրերով :

Իւրորդին զատ եւ վերին ժամանակի
գործ ու գրութեան կ'երեւայ՝ գրքին միշտ վարի
լուսանքն 30 անգամն աւելի կրկնուած յի-
շատակարանը, որ յայտնապէս կը ցուցնէ, թէ
գրքին տէրն՝ օտարազգւոյ մը ձեռքէն կամ "ի
գերութենէ" աղաւոր է զայն, այս ինքն գնոր է :

Որոց աղօթիւք ողորմ քրիստոս աստուած
զառք յայտնաւորք ի գերութենէն ազատողին,
յակնիցի եայցի փրկութեանին, եւ իւր ծնողացն,
հօրն խորին, մօրն յաղկուլին, եւ իւր եղբարցն
թամուրին, աստուածատունին, արաւսամին, յա-
կորին, յահանին, մովեանին, եւ յամենայն արեան
մերձաւորացն եւ որ զղորմին սաւ. ամէն :

Նախնի թացնէն ըղորմին տարբեր գրով
է նաեւ յաջորդ յիշատակարանն յէջն 549 :

Որոց աղօթիւք ողորմ քրիստոս աստուած
զառք յայտնաւորք ի գերութենէն ազատողին,
յառնայի եղբայրս վարդին եւ հօրն մանուկին եւ
մօրն մարտցային եւ կողակցին խաթաւե մե-
լիւնին, եւ եղբուն իօնայ թուամանին եւ որդոյն
օվանեանին եւ օհանին գառազարցն՝ աննիմային եւ
մարտցային եւ արաւսամանին եւ հռիփսիւնին
եւ ամենայն արեան մերձաւորացն եւ անպիտան
գրչի սարգիս . . . տեր . . . յովանէս խաթաւե քա-
հանայ . . . (աւելիւնալ) :

Աւաղիկայ Յայտնաւորքն երեսաճամբըն,
ինչպէս նաեւ սրբոց ու տնից ցանկն՝ ետքէն Սի-
մէն իրորութեան անուն մէկը գրած է, որ յայտնի
է ցանկին վերջն եղած յիշատակարանէն . " Գրե-
ցաւ ցանկս այս ձեռամբ մերապարտ Տ. Սիմէնիս
Թորոսեան, Գամի Տեառն 1725 Սեպտեմբերի
ամսոյ 19 : "

ՅՈՎՃ. ԱՆԵՑԻ

